

MARDÎ ET-TARSÛSÎ'NİN “*TABSIRATU ERBÂBÎ'L-ELBÂB FÎ KEYFİYYETİ'N-NECÂT FÎ'L-HURÛB*” ADLI ESERİ VE ORTAÇAĞ İSLÂM TARİHÇİLİĞİ BAKIMINDAN ÖNEMİ

The Book Of Mardî Al-Tarsûsî Entitled “*Tabsirat Arbâb Al-Albâb Fî Kayfıyyat Al-Najât Fî'l-Hurûb*” And Its Importance About Medieval Islamic History”

Dr. Erkan GÖKSU*

ÖZ

Mardî et-Tarsûsî'nin “*Tabsiratu Erbâbî'l-Elbâb fî Keyfıyyeti'n-Necât fî'l-Hurûb*” adlı eseri Eyyübîler döneminde kaleme alınıp Selâhaddin Eyyübî'ye takdim edilmiştir. Ortaçağ İslâm ordularında kullanılan silâhlar ve savaş taktikleri hakkında bilgi veren bir eserdir. Eser, biri silâhlardan, diğeri savaş usul ve yöntemlerinden bahseden iki ana bölümden oluşmaktadır. Eserde ele alınan her silâh, yapım aşamasından kullanımına kadar geçen bütün safhalarıyla teferruatlı bir şekilde işlenmiştir. Başta mancınık olmak üzere bazı silâh ve kimyasalların yapımında o güne kadar bilinmeyen usul ve yöntemler ilk defa bu eserde zikredilmiştir. Bu bilgilerin, çizim ve tariflerle, o dönem için hayret uyandırıcı mühendislik bilgileri ve hesaplamalarla izah edilmesi, XII. asır İslâm âleminin bilim ve teknoloji alanında ileri bir seviyede olduğunu göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Mardî et-Tarsûsî, *Tabsiratu Erbâbî'l-Elbâb fî Keyfıyyeti'n-Necât fî'l-Hurûb*, Savaş Sanatı, Harp Teknolojisi, Mancınık.

ABSTRACT

The book of Mardî al-Tarsûsî entitled “*Tabsirat Arbâb al-Albâb fî Kayfıyyat al-Najât fî'l-Hurûb*” was written in the period of Ayyubids and it is presented to Salâh al-Din al-Ayyubi. It is a source that gives information about arms that were used in Medieval Islamic armies and war tactics. The source is formed of two basic chapters that tell arms, war tactics and methods. In the source, each of the arms are told detailly with all of sides from manufacturing to using. The methods and tactics that are unknown about manufacturing some arms and chemicals like catapult till that day, are told firstly in this source. The explaining of this information with drawings, descriptions, engineering information and calculatings amazingly, shows that the Islamic World was a good position in the fields of science and technology in the 12th century.

Key Words: Mardî al-Tarsûsî, *Tabsirat Arbâb al-Albâb fî Kayfıyyat al-Najât fî'l-Hurûb*, Art of War, War Technology, Catapult.

Giriş

Eyyübîler dönemine ait bir eser olan “*Tabsiratu Erbâbî'l-Elbâb fî Keyfıyyeti'n-Necât fî'l-Hurûb* (تبصرة أرباب الألباب في كيفية النجاة في الحروب)”, Ortaçağ İslâm âleminde kaleme alınan harp sanatı konulu eserlerden biridir. Eser, hakkında fazla bilgi bulunmayan Mardî b. Ali b. Mardî et-Tarsûsî (ö. 1193) tarafından H. 583/M.1187 yılında kaleme alınmış ve Selâhaddin Eyyübî'ye takdim edilmiştir. Bilinen iki

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğrt. Üyesi.

nüshasından biri Bodleian Library, Oxford (Huntington Collection, no. 264)¹, diğeri Süleymaniye Kütüphanesi (Ayasofya, nr. 2848)'nde bulunmaktadır². Bodleian Library'deki nüsha, 1947-48'de Claude Cahen³, 1968'de de Antoine Boudot-Lamotte⁴ tarafından ele alınmış, 2004 yılında da Fuat Sezgin tarafından tıpkıbasımı (faksimile) yapılmıştır⁵. Bodleian Library'deki nüshaya göre daha düzenli ve iyi durumda olan Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüsha ise 1998 yılında Karen Sadir tarafından⁶, mevcut iki nüshanın karşılaştırılması suretiyle hazırlanan tenkitli bir neşri de kısa bir süre önce Muhammet Hekimoğlu tarafından yayınlanmıştır⁷. Hekimoğlu, eserin karşılaştırmalı ve tenkitli neşrinden sonra Türkçe tercümesinin de yayına hazırlanmakta olduğuna işaret etmiştir ki⁸, bu değerli eserin dilimize kazandırılmasının büyük faydalar sağlayacağı muhakkaktır.

Muhteviyatı

Eser, biri silâhlardan (الباب الأول في ذكر السلاح و أصنافه و اختلافه و أوصافه و أبعاده و أبعاده و أبعاده) diğeri ise taktik, strateji ve askerî organizasyon usullerinden (الباب الثاني في ضرب المصافات في الحروب و تعبئة مكائدها) bahseden iki bâbdan oluşmaktadır. Bu bâblar, “zıkr (ذكر)” adı altında verilen ana başlıklara ayrılmış, her “zıkr”ın başlangıcında ele alınan silâhlar veya konuyla ilgili ayet, hadis ve şiiir örnekleri verilmiştir. Daha sonra her “zıkr”, “fasıl (فصل)”lara ayrılarak ele alınan silâh veya konunun muhtelif cepheleri hakkında bilgi verilmiştir.⁹

¹ Bu tıpkıbasımdan anlaşıldığı kadarıyla eserin bu nüshasının bazı varakları eksiktir. Ayrıca istinsah tarihi gibi bazı önemli kısımlar net okunamamakta, metinde takip kelimeleri bulunmamaktadır.

² Muhammed b. Süleyman tarafından 790/1388'de istinsah edildiği anlaşılan bu nüsha, daha okunaklıdır. Söz başları renkli olan bu nüshada takip kelimeleri bulunduğu gibi çizimler de daha nettir.

³ Claude Cahen, “Un traité d'Armurerie composé pour Saladin”, *Bulletin d'Etudes Orientales*, (Institut français de Damas) 12 (1947-48) s. 103–63. [Cahen'in çalışmasında eserin bazı bölümleri Fransızcaya tercüme edilmiştir.]

⁴ Mardî ibn 'Alî Tarsûsî, *Contribution à l'étude de l'archerie musulmane*, principalement d'après le manuscrit d'Oxford Bodléienne Huntington no. 264, éditée par Antoine Boudot-Lamotte, Publications de l'Institut français de Damas 1968. [Bu çalışmada da eserin okçulukla ilgili kısmı ele alınmış ve ilgili bölüm Fransızcaya tercüme edilmiştir.]

⁵ Mardî b. Ali b. Mardî et-Tarsûsî, *Tabsiratü Erbâbi'l-Elbâb fi Keyfiyyeti'n-Necât fi'l-Hurûb*, (Facsimile Editions-Edited by Fuat Sezgin), Frankfurt 1425/2004.

⁶ Murdî b. Ali b. Murdî al-Tarsûsî, *Mawsû'at al-aslihah al-qadimah: al-mawsûm Tabsirat arbâb al-albâb fi kayfiyat al-najâh fi al-hurûb min al-anwâ' wa-nashr alâm al-i'lâm fi al-'udad wa-al-âlât al-mu'ayyanah 'alâ liqâ' al-a'dâ'*, ed. Karen Sadir, Beirut 1998. [Karen Sadir, müellifin ismini “Murdî” şeklinde imlâ etmiş ise de doğrusu “Mardî” olmalıdır.]

⁷ Mardî b. Ali b. Mardî et-Tarsûsî, *Tabsiratu Erbâbi'l-Elbâb fi Keyfiyyeti'n-Necât fi'l-Hurûb*, Tenkitli Metin Neşri, Haz. Muhammet Hekimoğlu, Ankara 2009. [Bu çalışmada metin içerisindeki atıflar, Muhammet Hekimoğlu tarafından hazırlanan tenkitli neşre yapılmıştır.]

⁸ *Tabsira*, [Giriş], s. V.

⁹ *Tabsira*, [Giriş], s. VIII.

Birinci bâbda ele alınan ilk silâh kılıçtır (ذکر السيف و فضائله) [s. 11]. Bu bölümde (zîkr) önce kılıçla ilgili ayet, hadis ve şiiirleri zikredilerek kılıcın üstünlüğü ve fazileti üzerinde durulmuş [s. 12-18], daha sonra ise konu fasıllara ayrılarak birinci fasılda kılıç adları ve özellikleri (في الأسماء و النعوت التي ينسب إليه) [s. 18-21], ikinci fasılda kılıç imali konusunda şöhrete sahip bölgeler, bu bölgelerde mevcut madenler ve özellikleri ile imal edildiği coğrafyanın adını alan kılıçlar hakkında verilmiştir (في مواضع السيف و معادنه و أنواعه و أماكنه) [s. 21-22]. Kılıç bölümünün (zîkr) üçüncü faslında kılıç yapımında kullanılan hammadde olarak çelik ele alınmaktadır (فيما يتركب منه) [s. 22]. Çeliğin terkihi ve karışımları üzerinde durulduktan sonra dört çeşit çelik yapım tarifi zikredilmekte (صفة عمل الفولاذ) [s. 22-24], hemen ardından çeliğe su verme yöntemleri anlatılmaktadır (من السقايات ما (هو دون ما تقدم ذكره) [s. 24-32]. Toplam otuz dört çeşit su verme yönteminden bahseden müellif, bunlardan bazılarında zehirli karışımlara veya formüllere de yer vermiş ve zehirli ok, kılıç ya da mızrakların meydana getireceği zehirlenme ve yaralanmalara karşı tedavi yolları hakkında bilgi verdiği dördüncü fasılla (في مداواة (من رمي بالسهم المسمومة) kılıç bahsini (zîkr) tamamlamıştır [s. 32-33].

Birinci bâbın ikinci zikri yayla (genel anlamda okçuluk) ilgilidir (ذکر القسي) [s. 33]. Toplam otuz iki fasıldan oluşan bu bahisde, atıcılık veya okçuluğun üstünlüğü ve fazileti hakkında bilgi verildikten sonra ok, yay ve okçulukla ilgili ayet ve hadisler zikredilmiştir [s. 33-35]. Ardından birinci fasılda yayı ilk defa kullananlar (في من جاء (بالقسي أولا) [s. 35-36], ikinci fasılda ok ve yayın faziletleri ve bununla ilgili şiiirler (في (في أسماء القسي) [s. 36-38], üçüncü fasılda yay isimleri (في (في 38-39], dördüncü fasılda ok atma keyfiyeti ve atıcıda bulunması gereken özellikler (في (في 39-40], beşinci fasılda atış şekilleri/stilleri üzerinde durulmuştur (في (في الايتار) [s. 40]. Altıncı fasılda atış stilleri daha geniş ele alınarak (في (في 40-45], ayrıca hareketsiz at üstünde ok atma, hareketli at üstünde ok atma, sırt üstü ok atma, aynı anda iki ok atma şekilleri hakkında bilgi verilmiştir [s. 45-48]. Yedinci fasılda oturarak ok atma konusu ele alınmış (في الجلوس) ve oturarak ok atma stilleri ve bu stilleri uygulayan meşhur okçulardan bahsedilmiştir [s. 48-51]. Sekizinci fasıl kabza tutuş şekilleri hakkında olup (في القبضة) altı çeşit kabza tutuş şekli zikredilmiştir [s. 51-54]. Dokuzuncu fasılda nişan alma üzerinde durulmuş ve farklı nişan alma stilleri anlatılmıştır (في التفويق) [s. 54-61]. Onuncu fasılda kemer bağlama (في العقود) [s. 61-65], on birinci fasılda yay çekme/germe (في المد) [s. 65-66], on ikinci fasılda bakma/gezleme (في النظر) [s. 66-71] ve on üçüncü fasılda atış ameliyatı üzerinde durulmuştur (في الاطلاق) [s. 71-73]. On dördüncü fasılda ok atmanın hasleti (في خصلة الرمي) hakkında bilgi verildikten sonra [s. 73-74], on beşinci fasılda hareket halindeki süvariye (في الرمي الى الفارس) (الذي لا يكتشف له الموضوع في الرمي الى) [s. 74], on altıncı fasılda da duran süvariye atış yapılacağı zaman dikkat edilmesi gereken hususlar zikredilmiştir (في الرمي الى) [s. 74-76]. On yedinci fasılda iki yay bulundurma gerekliliği üzerinde

durulmuştur (في الوجوب على الرامي أن يكون له قوسان) [s. 75]. On sekizinci fasılda duvar üstünden atış yapma (في الرمي من رأس الحائط) [s. 75], on dokuzuncu fasılda yandan ve önden gelen düşmana karşı atış yapma (في الرمي عند خروج العدو من الجانب و الأمام) [s. 75-76], yirminci fasılda kılıçla, yani kılıç elde bulunurken atış yapma (في الرمي مع السيف) [s. 76], yirmi birinci fasılda uzakta bulunan düşmana atış yapma hakkında bilgi verilmiştir (في الرمي إلى العدو الواقف) [s. 77-78], yirmi üçüncü fasılda yaya ok konulduğunda yapılması gerekenler (في قدر المسافة بين بيت) [s. 76-77]. Yirmi ikinci fasılda yayın boyu (في طول القوس) [s. 77-78], yirmi ve yirmi dördüncü fasılda yay sertse, okun kısa olması gerektiği (في القوس الصلبة) anlatılmıştır [s. 78].

Yirmi beşinci fasılda yay sınıfları zikredilmiştir (في أصناف القسي) [s. 78-79]. Bu fasılda bahsedilen ve yapımı hakkında bilgi verilen yayların hemen hepsi ağır yaylar olup, bu bakımdan ok mancınığı olarak da nitelendirilebilir. Müellifin zikrettiği yaylardan ya da ok mancınıklarından ilki “kavsü'l-zeyyâr/ziyâr (فوس الزيار)”dır [s. 79-81]. Bunun dışında mücerrât (صفة المجرة) [s. 81-84], üçlü yay (صفة القوس بلولب) [s. 84-88], zembekli yay, ayak yayı, el yayı, çekirgeye benzeyen ve dört beş oku birden atan hüsban yayı, neft dolu şişe (kârûra) ya da yumurta atan yay (صفة قوس يرمى) [s. 88-91], kule/burc üzerine yerleştirilen ve dört yana atış yapabilen, kilitli ve anahtarlı yay ile bu yayın kulelere yerleştirilmesi hakkında bilgi vermiş, bunların çizimlerini vererek imali hakkında bilgi vermiştir (صفة عمل) [s. 91-93].

Yirmi altıncı fasılda ok çeşitleri ve özellikleri hakkında bilgi verilmiştir (في السهام) [s. 93-94]. Yirmi yedinci fasılda ok uzunlukları (في المداراة) [s. 94], yirmi sekizinci fasılda kısım ve şekilleri (مقادير السهام و هيئاتها) [s. 94], yirmi dokuzuncu fasılda temrenler (في النصول) [s. 94-95], otuzuncu fasılda tüyler (في فيما إذا كان القوس) [s. 95], otuz birinci fasılda yayın yumuşak olması (أرياش السهام) [s. 95-96] ve otuz ikinci fasılda yay kirişi (في عمل الأوتار) [s. 96-98] izah edilerek yay bahsi (zıkr) tamamlanmıştır. Bu zikirde, içinde dört tarafına ok atacak şekilde yay yerleştirilmiş kule, içindeki okun fırlatıcı barut görevi üstlenecek biçimde ucuna yerleştirilen ve düştüğü yeri yakabilecek tarzda şişe ya da özel çömlek fırlatabilen yay, çarklı yay ve ikisi mücerrât yayına ait olmak üzere beş çeşit yaya ait şekillere yer verilmiştir.

Birinci bâbın üçüncü zikri mızrakla ilgilidir (ذكر الرماح و اختلاف أوصافها) [s. 98-100]. Bu bölümde mızrağın faziletleri ve vasıfları zikredildikten ve bazı şiirler nakledildikten sonra birinci fasılda mızrak isimleri (في أسماء الرماح التي سمتها بها) [s. 100-102], ikinci fasılda ise kantariyye ve sabrîre ismindeki mızrak çeşitleri hakkında bilgi verilmekte (في الرمح الذي يسمى بالقنطريات و الصبريرات) [s. 102-108].

Birinci bâbın dördüncü zikri kalkan hakkındadır (نذكر التراس و أنواعها) [s. 108-109]. Bu bölümde de kalkanın faziletleri ve vasıfları zikredildikten ve bazı şiirler nakledildikten sonra birinci fasılda kalkan isimleri (في أسماء التراس) [s. 109], ikinci fasılda şekil ve sınıfları (في أصناف التراس و أنواعها) [s. 109-110], üçüncü fasılda ise yapımında kullanılan hammaddelere göre çeşitleri (في أصناف التراس و أنواعها) hakkında bilgi verilmiş [s. 110-111], ayrıca içinde ok ve yay saklı bulunan bir kalkan çeşidinden bahsedilerek (عمل التراس و في باطنه قوس) şekil ve çizimlerle izah edilmiştir [s. 111-113].

Birinci bâbın beşinci zikrinde zırh ele alınmıştır (نذكر الدروع و اختلافها) [s. 113-115]. Diğer zikirlerde olduğu gibi zırhın fazileti ve vasıflarından bahsedildikten ve bazı şiirler nakledildikten sonra birinci fasılda zırh isimleri ve özellikleri (في أسماء الدروع) [s. 115-116], ikinci fasılda cevşenler (في الجواشن) ve üçüncü fasılda ise cevşen yapımı (في وصف عمل الجوشن) hakkında bilgi verilmektedir [s. 116-119].

Birinci bâbın altıncı zikri sopa/asa, çomak ve gürzle ilgilidir (نذكر اللت و العمود و الدبوس). Bu zikirde sopa/asa hakkında verilen genel bilgilerden sonra sopa/asasıyla şöhret kazanan kişilerden bahsedilmekte ve sopa/asalarının üzerindeki yazılardan bahsedilmektedir. Daha sonra sopa/asa ve topuz yapımıyla ilgili bilgiler verilmektedir [s. 119-123].

Birinci bâbın yedinci zikri mancınıklar hakkındadır (نذكر المنجنقات) [s. 123-124]. Mancınığın genel özellikleri, üstünlük ve faziletleri anlatıldıktan ve mancınıkla ilgili bazı şiirler nakledildikten sonra birinci fasılda mancınık yapımı ve çeşitlerinden (في أصناف المنجنقات) [s. 124], ikinci fasılda mancınıkla atış yapma tekniklerinden (في أسرار المنجنقات) [s. 124] ve üçüncü fasılda mancınık oku yapımından (في عمل المنجنقات) bahsedilmektedir [s. 125]. Bu faslın ardından gelen dört yan başlıkta da Arap mancınığı (صفة المنجنق العربي) [s. 125-128], Fars-Türk mancınığı (صفة المنجنق الرومي و هو التركي) [s. 127-128], Rum-Frenk mancınığı (صفة المنجنق الفارسي) [s. 130] yapımı hakkında bilgi verilmiş, her biri şekillerle izah edilmiştir. Burada verilen bilgiler, dönemin şartlarına göre oldukça gelişmiş bir teknolojiye işaret etmekte ve müellifin kaydettiği mancınık modelleri, ters ağırlıklı/terazili mancınıkların ilk örneklerini teşkil etmektedir. Mancınık bahsinin dördüncü faslında mancınık kullanımıyla ilgili oyun ve hileler (في اللعب من المنجنق) [s. 132] ve beşinci fasılda da kuşatma kuleleri ve burclardan bahsedilerek (في الدبابات و الأبراج) konuyla ilgili çizimlere yer verilmiştir [s. 132-136]. Bu bahiste de beş tür mancınığa ait şekille bir burç çizim örneği verilmiştir.

Birinci bâbın sekizinci zikrinde müsellelerden bahsedilmektedir (نذكر المثلثات). Üzerine basan at ya da diğer binek hayvanlarını yaralayarak süvarisini düşürmesine yol açan müselle ya da müseddesler, üç veya altı yıldızdan oluşmakta ve zaman zaman zehirli olarak da imal edilmektedir. Bu bölümde müselle ve müseddesin iki çeşidinin şekli de kaydedilmiştir [s. 136-138].

Birinci bâbın dokuzuncu zikri nefit gibi yanıcı/yakıcı maddeler ve çeşitleri hakkındadır (ذكر النفوط و أنواعها). Yan başlıklar altında hazırlanış biçimleri ve harplerde nefit kullanmanın önemi zikredildikten sonra sır olarak saklanan birçok nefit formülü verilmiştir ki bunlar arasında okla atılan, mancımıkla atılan ve suda sönmeyen nefit çeşitleri de mevcuttur. Bu bölümde ayrıca at üstüneyken ateş atma, atın üzerine yanmayı engelleyecek karışımlar sürme gibi hususlar hakkında bilgi verilmiş, tekrar nefit formüllerine geçilerek üzerine su serpince yanan heykel/maketlerden, formülü sır olarak saklanan ve bir ay bile sönmeyen ateş ile diğere bir öldürücü karışımdan bahsedilmiştir [s. 138-146].

Birinci bâbın onuncu ve son zikri yakıcı aynalarla ilgilidir (ذكر المرايا (المحروقة). Aynaların icadı, harp aracı olarak kullanılması ve faydaları hakkında genel bilgiler verilip şiiirler nakledildikten sonra bir fasıl hâlinde yakıcı aynaların imali (في (عمل المرايا المحرقة), ayna tarifleri ve şekilleri üzerinde durulmuştur. Ardından aynaların heyeti, yerleştirme açıları, cetveller ve hesaplamalar hakkında bilgi verilmiş, dam ya da duvar üstüne yerleştirildiğinde ayarlanması gereken açılardan bahsedilmiş ve bunlar toplam on dört örnek çizim üzerinde gösterilmiştir [s. 146-182].

Eserin ikinci bâbı genel olarak savaş taktiği, strateji ve askerî organizasyon usullerinden bahsetmektedir (الباب الثاني في ضرب المصافات في الحروب و (تعبية مكاندها [s. 182]. Tuzak ve pusu kurmakla ilgili bilgilerinde yer aldığı bu bâb, on fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasılda saf tutma usulleri (في أصول ضرب المصافات), kanatlar, öncü, artçı ve pusu kuvvetlerinin tanzim ve hareketleri hakkında bilgi verilmektedir [s. 183]. İkinci fasılda kanatların hareketleri üzerinde durulmuştur (في (هيئة الأجنحة [s. 184]. Üçüncü fasılda birlikler arasındaki birlik ve beraberliği, askerlerin cesaret ve şecaatini artırmak, maneviyatı yükseltmek amacıyla yapılması gerekenler anlatılmış, ayet ve hadislerden örnekler verilip cihad fikrinin işlenmesi, etkili nutuklar irad edilip savaşçıların hoş tutulması ve bu şekilde onların gözünü kırpmadan ölümüne koşmalarının sağlanması hususunda bilgi verilmiştir (فيما ينبغي أن يكون بين (الصفوف من له بسطة في الشجاعة و الكلام و تصرف في البلاغة [s. 185]. Bu fasılın sonunda bir hutbe örneği de verilmiştir. Dördüncü (في التهيئة على الحملة) ve beşinci fasıl hücumu geçiş adabı hakkındadır (فيما نقل عن ممارسي الحروب في (ضرب الحيل عند الحملة [s. 189-191]. Altıncı fasılda kaçan düşmanı takip ederken dikkatli olunması, ganimetle meşgul olunmaması gibi hususlar (في الحذر من (الاشتغال بالسلب أو الاكتساب عند انكساء الأعداء [s. 191], yedinci fasılda yarım daire yani hilal taktiğinin uygulanması (في حيلة نصف دائرة) [s. 191] ve sekizinci fasılda saf tutuş şekilleri zikredilmiştir (في تعبئة المصافات) [s. 192]. Dokuzuncu fasılda öncü kuvvetlerin uyanık olması ve sair yapması gerekenler anlatılmış (فيما يجب على (المقدمين في الحرب ve Hz. Ömer'in Sa'd bin Ebî Vakkâs'a yazdığı bir mektup nakledilmiştir [s. 193]. Onuncu ve son fasılda ise muhasara edilen yere göre uygulanacak usuller hakkında (في الحركة عند النزول على المدينة في برية أو ساحل) bilgi

verildikten sonra [s. 196], hâtimetü'l-kitâbla (الكتاب خاتمة) eser tamamlanmıştır [s. 198-200].

Ortaçağ İslâm Tarihçiliği Bakımından Önemi

Ortaçağ İslâm ordularında kullanılan silâhlar ve savaş taktikleri hakkında önemli bilgiler veren "Tabsıratu Erbâbi'l-Elbâb fi Keyfiyyeti'n-Necât fi'l-Hurûb"un dikkat çeken özelliklerinin başında, ele alınan silâhların yapım aşamasından kullanımına kadar geçen bütün safhaların çok teferruatlı bir şekilde işlenmiş olmasıdır. Sözelimi kılıç bölümünde yer alan kılıç imalinde kullanılan madenler, çelik yapımı, bunların işlenmesi ve otuz iki çeşidi bulan ve bazıları zehirli karışımlar içeren su verme yöntemleri hakkında verilen bilgiler, oldukça geniş ve teferruat malûmat içermektedir. Aynı durum, ok, yay ve diğer silâhlar için de söz konusudur ki, bu bakımdan eserin, Ortaçağ İslâm âleminde kaleme alınan harp sanatı konulu eserlere nazaran daha kapsamlı ve teknik malûmat içerdiği söylenebilir.¹⁰

Eserin bu özelliği, özellikle Cahen'in kısmî tercümesinin yayınlanmasından sonra birçok ilim adımının dikkatini çekmiştir. Bunlardan Bernard Lewis, Cahen'in eserin Fransızca tercümesinin bazı bölümlerini İngilizceye tercüme etmek suretiyle ilim âleminde daha çok tanınmasını sağlamıştır.¹¹ Bunların dışında Donald R. Hill¹², C. E. Bosworth¹³, David Nicolle¹⁴, Douglas Haldane¹⁵ ve Carole Hillenbrand¹⁶ gibi bazı

¹⁰ Ortaçağ İslâm âleminde kaleme alınan harp sanatı konulu eserlerden bazıları şunlardır: Fahr-i Müdebbir, *Âdâbu'l-Harb ve Ş-Şecâ'a*, nşr. Ahmed Süheylî-i Hânsârî, Tahran 1346; Umar İbn İbrahim al-Awsi al-Ansari, *Tafriğ al-Kurûb fi Tadbîr al-Hurûb (A Muslim Manual of War)*, ed. and trans. George T. Scanlon, American University at Cairo Press, Cairo 1961; İbn Erenboğa ez-Zeredkâş, *el-Enîk fi'l-Menâcinik*, nşr. İhsân Hindî, Câmî'atu Haleb, Dımaşk 1405/1985; Muhammed b. Mengli el-Nâsîrî, *el-Hiyel fi'l-Hurûb ve Fethu'l-Medâ'in ve Hıfzu'd-Durûb*, nşr. Nebîl Muhammed Abdulaziz Ahmed, Dârü'l-kütüb ve Vesâ'iki'l-Kavmiyye, Mısır 2000; Necmü'd-dîn Hasan er-Rammâh, *Kitâbu'l-Furûsiyye ve'l-Manâsibi'l-Harbiyye*, nşr. Ahmed Yûsuf el-Hasan, Câmî'atu Haleb, Haleb 1998; *Münyetü'l-Guzât* (Metin-İndeks), haz. Mustafa Uğurlu, GÜ SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1984; *Kitâb fi Riyâzati'l-Hayl, Kitâb fi İlmi'n-Nüşşâb*, "Metin-Gramatikal İndeks", Haz. Recep Şirin, (Atatürk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1989.

¹¹ Bernard Lewis, *Islam: From the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*, I, New York, 1974, s. 221–222.

¹² D. R. Hill, "Trebuchets", *Viator*, IV (1973), s. 99–115; aynı yazar, "Mandjanik", *EF*, Leiden 1991, VI, 405–406.

¹³ C. E. Bosworth, "Armies of the Prophet: Strategy, Tactics and Weapons in Islamic Warfare", *The World of Islam: Faith, People, Culture*, (ed. B. Lewis), London 1976, s. 214–215.

¹⁴ David Nicolle, *Saracen Faris 1050-1250 A.D.*, London: Osprey, 1994, s. 13, 26–28, 45–47, 50–59; aynı yazar, *Saladin and the Saracens: Armies of the Middle East 1100-1300*, Osprey Military: Men-at-arms Series: 171, London 1986, s. 17, 19; aynı yazar, *Armies of the Caliphates 862-1098*, Osprey Publishing, Oxford 1998, s. 17, 35; aynı yazar, *The Second Crusade 1148: Disaster Outside Damascus*, Osprey Publishing, Oxford 2009, s. 31, 33.

araştırmacılar da esere ve önemine dikkat çekmişlerdir.¹⁷ Ancak eseri en ciddi şekilde değerlendiren hak ettiği ilgi ve önemi gösteren araştırmacı, Ortaçağ ağır silâh teknolojisi konusundaki çalışmalarıyla tanınan Paul E. Chevedden olmuştur.¹⁸ Karşı ağırlıklı/terazili (counterweight) mancınığın ilk örneğinin bu eserde bulunduğu dikkat çeken Chevedden, bu teknolojinin, gerek harp tarihi gerekse bilim tarihi bakımından önemini ve sonraki teknolojik ve bilimsel gelişmeler üzerindeki rolünü vurgulamıştır.¹⁹

Eserin dikkat çeken diğer bir özelliği, Muhammet Hekimoğlu'nun "başlı başına fizik harikası" olarak nitelendirdiği²⁰ "yakıcı aynalar" bahsidir. Bu bölümde gemi, şehir ve burç gibi hedeflerin ayna kullanılmak suretiyle yakılması, bu iş için kullanılacak aynaların konuşlanma biçimleri ve kullanım zamanları gibi konular izah edilmiş, muhtelif durumlara, zamana ve konuşlanma biçimine uygun hesaplamalar yapılarak açığa çıkarılan değerleri zikredilmiştir.

Diğer bir husus da nefit ve diğer yanıcı/yakıcı maddelerin imaliyle ilgili bilgilerdir. O güne kadar bilinmeyen usul ve yöntemlerle hazırlanan formüller arasında su serpince yanan heykel/maketler ve formülü sır olarak saklanmakta olup bir ay bile sönmeyen yanabilen bir yanıcı maddeden bahsedilmektedir ki bu bilgiler, eserin kaleme alındığı

¹⁵ Douglas Haldane, "The Fire-Ship of Al-Salih Ayyub and Muslim Use of 'Greek Fire'", *The Circle of War in the Middle Ages: Essays on Medieval Military and Naval History*, edited by Donald J. Kagay and L.J. Andrew Villalon, Woodbridge: Boydell Press, 1999. s. 137-144.

¹⁶ Carole Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, Routledge Press, New York 2000, s. 435-436, 451, 456-458, 512 ve muhtelif yerler.

¹⁷ Ülkemizde doğrudan doğruya harp sanatı ve silâhlar konusunda yapılmış çalışmaların sayısı çok azdır. Üstelik bu çalışmaların sadece bir kaçında Mardî et-Tarsûsî, eseri ve bu eserde yer alan bilgilerden istifade edilmiştir. Sözkonusu çalışmalardan bazıları şunlardır: V. J. Parry, "İslâm'da Harp Sanatı", çev. Erdoğan Merçil-Salih Özbaran), *İÜEFTD*, 28-29, (1974-1975), s. 193-218; Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silâh*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008; aynı yazar, "Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, 11/6 (Kış 2009), s. 266-281; aynı yazar, "İnsanlık Tarihinin Değişmeyen Fenomenleri: Şiddet ve Savaş", *Bilim Yolu*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3/2003 (Türkiye Cumhuriyetinin 80. Yılı Özel Sayısı), Kırıkkale, s. 577-599; Altan Çetin, "Memlûk Devleti'nde Savaşın Kültürel Esaslarına Dâir", *Bellefen*, LXXI/262 (Aralık 2007), s. 909-921; Mustafa Uyar, "Âdâb el-Harb ve eş-Şecâ'a'ya Göre Hisar ve Kuşatma Geleneği", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV/40 (2005), s. 215-224; Nebi Bozkurt, "Kılıç", *DİA*, XXV, s. 405-406; aynı yazar, "Mancınık", *DİA*, XXVII, s. 564-567; aynı yazar, "Silâh", *DİA*, XXXVII, s. 186-188; T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar*, TTK Yay, Ankara 1993. [Eralp'in eseri, ağırlıklı olarak Osmanlılar Dönemini kapsamaktadır.]

¹⁸ *Tabsira*, [Giriş], s. IV

¹⁹ Paul E. Chevedden, "The Invention of the Counterweight Trebuchet: A Study in Cultural Diffusion", *Dumbarton Oaks Papers*, No. 54 (2000), s. 71-116; aynı yazar, "Artillery in the Late Antiquity: Prelude to the Middle Ages", *The Medieval City Under Siege*, edited by Ivy A. Corfis and Michael Wolfe, (Boydell Press), New York 1999, s. 131-177.

²⁰ *Tabsira*, [Giriş], s. V

dönemde İslâm âleminin fizik, kimya ve matematik gibi ilimlerde ulaştığı seviyeyi göstermesi bakımından önemlidir.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda "Tabsıratu Erbâbi'l-Elbâb fi Keyfiyyeti'n-Necât fi'l-Hurûb"un, XII. asır İslâm âleminin sadece harp sanatı bakımından değil, genel anlamda bilim ve teknoloji alanındaki gelişmişliğini gösteren bilimsel ve teknik konuların işlendiği bir mühendislik kitabı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla eser, harp sanatına dair bir eser veya tarihî bir kaynak olmasının ötesinde, Ortaçağ bilim tarihine ışık tutan bir eser olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

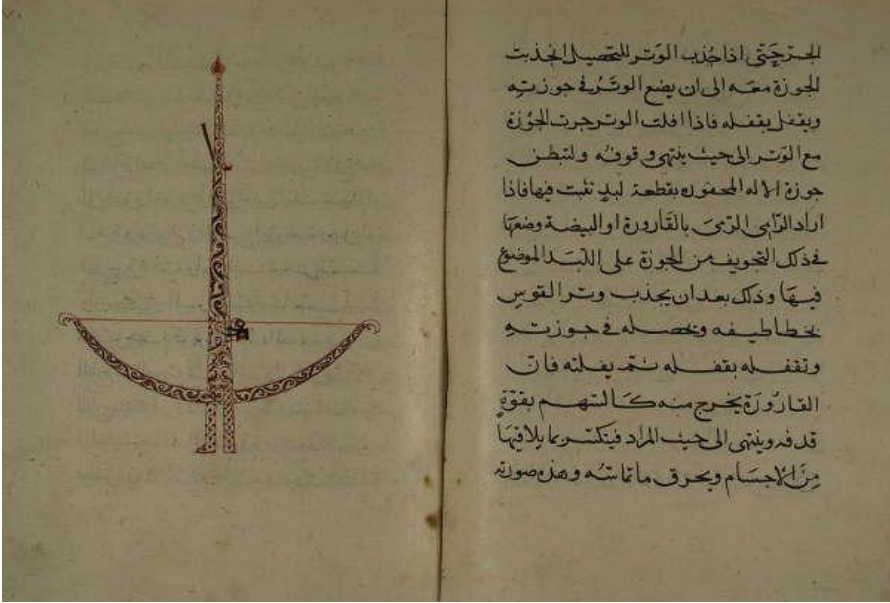
- AL-AWSİ AL-ANSARİ (Umar İbn İbrahim), *Tafrîj al-Kurûb fi Tadbîr al-Hurûb (A Muslim Manual of War)*, ed. and trans. George T. Scanlon, American University at Cairo Press, Cairo 1961.
- BOSWORTH, C. E., "Armies of the Prophet: Strategy, Tactics and Weapons in Islamic Warfare", *The World of Islam: Faith, People, Culture*, ed. B. Lewis, London 1976, s. 201-224.
- BOZKURT, Nebi, "Kılıç", *DİA*, XXV, s. 405-406.
- BOZKURT, Nebi, "Mancmık", *DİA*, XXVII, s. 564-567.
- BOZKURT, Nebi, "Silâh", *DİA*, XXXVII, s. 186-188.
- CAHEN, Claude, "Un traité d'Armurerie composé pour Saladin", *Bulletin d'Etudes Orientales*, (Institut français de Damas) 12 (1947-48) s. 103-63.
- CHEVEDDEN, Paul E., "Artillery in the Late Antiquity: Prelude to the Middle Ages", *The Medieval City Under Siege*, edited by Ivy A. Corfis and Michael Wolfe, (Boydell Press), New York 1999, s. 131-177.
- CHEVEDDEN, Paul E., "The Invention of the Counterweight Trebuchet: A Study in Cultural Diffusion", *Dumbarton Oaks Papers*, No. 54 (2000), s. 71-116.
- ÇETİN, Altan, "Memlûk Devleti'nde Savaşın Kültürel Esaslarına Dâir", *Belleter*, LXXI/262 (Aralık 2007), s. 909-921.
- ERALP, T. Nejat, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar*, TTK Yay. Ankara, 1993.
- FAHR-İ MÜDEBBİR, *Âdâbu'l-Harb ve's-Şecâ'a*, nşr. Ahmed Süheylî-i Hânsârî, Tahran 1346.
- GÖKSU, Erkan, *Türk Kültüründe Silâh*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.

- GÖKSU, Erkan, "İnsanlık Tarihinin Değişmeyen Fenomenleri: Şiddet ve Savaş", *Bilim Yolu*, KÜ SBE Dergisi, 3/2003 (Türkiye Cumhuriyetinin 80. Yılı Özel Sayısı), Kırkkale, s. 577-599.
- GÖKSU, Erkan, "Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, 11/6 (Kış 2009), s. 266-281
- HALDANE, Douglas, "The Fire-Ship of Al-Salih Ayyub and Muslim Use of 'Greek Fire'", *The Circle of War in the Middle Ages: Essays on Medieval Military and Naval History*, edited by Donald J. Kagay and L.J. Andrew Villalon, Woodbridge: Boydell Press, 1999, s. 137-144.
- HILL, D. R., "Mandjanik", *EF*, Leiden 1991, VI, 405-406.
- HILL, D. R., "Trebuchets", *Viator*, IV (1973), s. 99-115.
- HILLENBRAND, Carole, *The Crusades: Islamic Perspectives*, Routledge Press, New York 2000.
- İBN ERENBOĞA EZ-ZEREDKÂŞ, *el-Enîk fi'l-Menâcînik*, nşr. İhsân Hindî, Câmî'atu Haleb, Dımaşk 1405/1985.
- Kitâb fi Riyâzati'l-Hayl, Kitâb fi İlmi'n-Nüşşâb*, "Metin-Gramatikal İndeks", Haz. Recep Şirin, (Atatürk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1989.
- LEWIS, Bernard, *Islam: From the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*, I, New York, 1974.
- MARDÎ b. Ali b. Mardî et-Tarsûsî, *Tabsiratü Erbâbi'l-Elbâb fi Keyfiyyeti'n-Necât fi'l-Hurûb*, Facsimile Editions-Edited by Fuat Sezgin, Frankfurt 1425/2004.
- MARDÎ b. Ali b. Mardî et-Tarsûsî, *Tabsiratu Erbâbi'l-Elbâb fi Keyfiyyeti'n-Necât fi'l-Hurûb*, Tenkitli Metin Neşri, Haz. Muhammet Hekimoğlu, Ankara 2009.
- MARDÎ ibn 'Alî Tarsûsî, *Contribution à l'étude de l'archerie musulmane*, principalement d'après le manuscrit d'Oxford Bodléienne Huntington no. 264, éditée par Antoine Boudot-Lamotte, Publications de l'Institut français de Damas 1968.
- MURDÎ b. Alî b. Murdî al-Tarsûsî, *Mawsû'at al-aslihah al-qadîmah: al-mawsûm Tabsirat arbâb al-albâb fi kayfiyat al-najâh fi al-hurûb min al-anwâ' wa-nashr a'lâm al-i'lâm fi al-'udad wa-al-âlât al-mu'ayyanah 'alâ liqâ' al-a'dâ'*, ed. Karen Sadir, Beirut 1998.
- Münyetü'l-Guzât (Metin-İndeks)*, haz. Mustafa Uğurlu, GÜ SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1984.
- EN-NÂSİRÎ (Muhammed b. Mengli), *el-Hiyel fi'l-Hurûb ve Fethu'l-Medâ'in ve Hifzu'd-Durûb*, nşr. Nebîl Muhammed Abdulaziz Ahmed, Dârü'l-Kütüb ve Vesâ'iki'l-Kavmiyye, Mısır 2000.

- NICOLLE, David, *Armies of the Caliphates 862-1098*, Osprey Publishing, Oxford 1998.
- NICOLLE, David, *Saladin and the Saracens: Armies of the Middle East 1100-1300*, Osprey Military: Men-at-arms Series: 171, London 1986.
- NICOLLE, David, *Saracen Faris 1050-1250 A.D.*, London: Osprey, 1994.
- NICOLLE, David,, *The Second Crusade 1148: Disaster Outside Damascus*, Osprey Publishing, Oxford 2009.
- PARRY, V. J, "İslâm'da Harp Sanatı", çev. Erdoğan Merçil-Salih Özbaran), *İÜEFTD*, 28-29, (1974-1975), s. 193-218.
- ER-RAMMÂH (Necmü'd-dîn Hasan), *Kitâbu'l-Furûsiyye ve'l-Manâsibi'l-Harbiyye*, nşr. Ahmed Yûsuf el-Hasan, Câmî'atu Haleb, Haleb 1998.
- UYAR, Mustafa, "Âdâb el-Harb ve eş-Şeca'a'ya Göre Hisar ve Kuşatma Geleneği", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV/40 (2005), s. 215-224.

EK

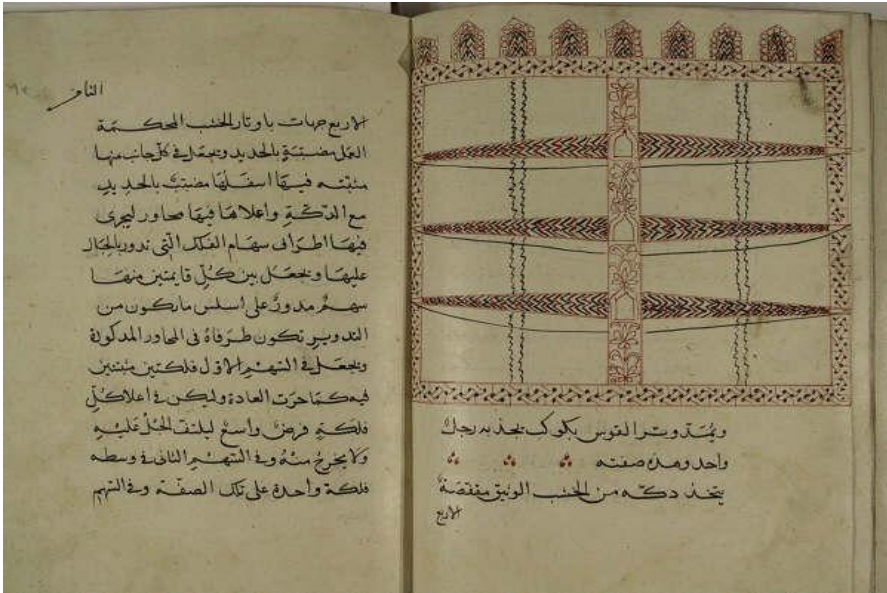
Tabsıratu Erbâbi'l-Elbâb fî Keyfiyyeti'n-Necât fi'l-Hurûb'un
Süleymaniye (Ayasofya) nüshasından bazı sayfalar

62b-63a

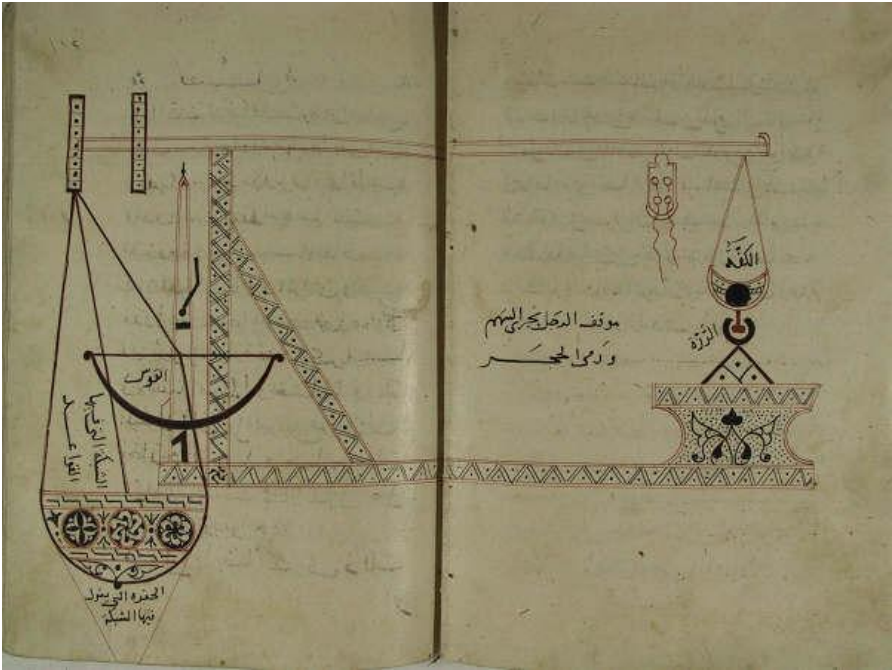
63b-64a

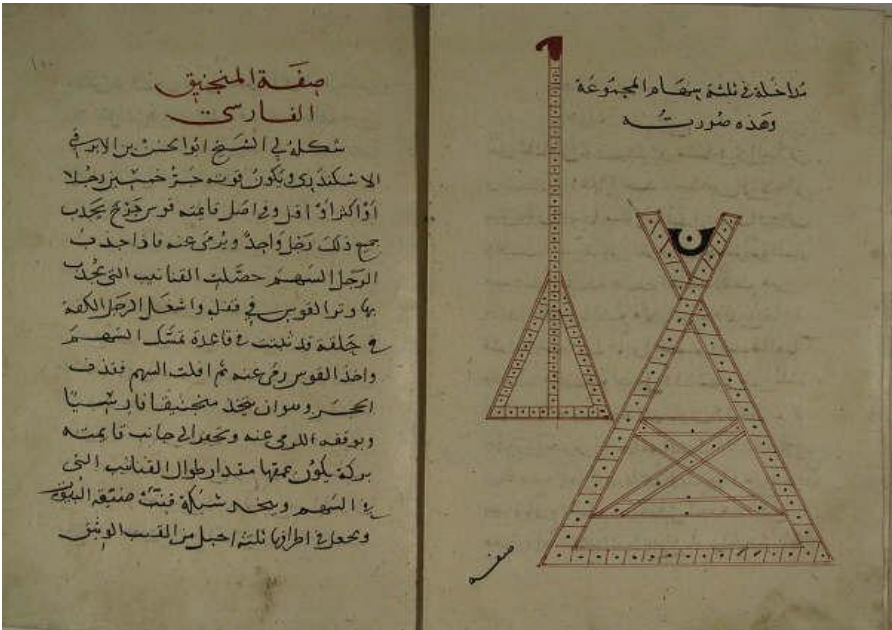
65b-66a

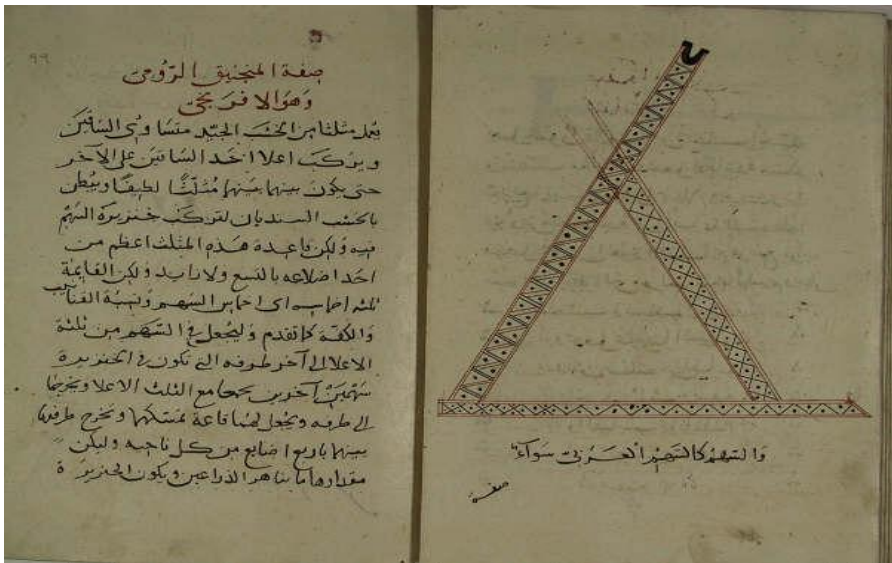
69b-70a

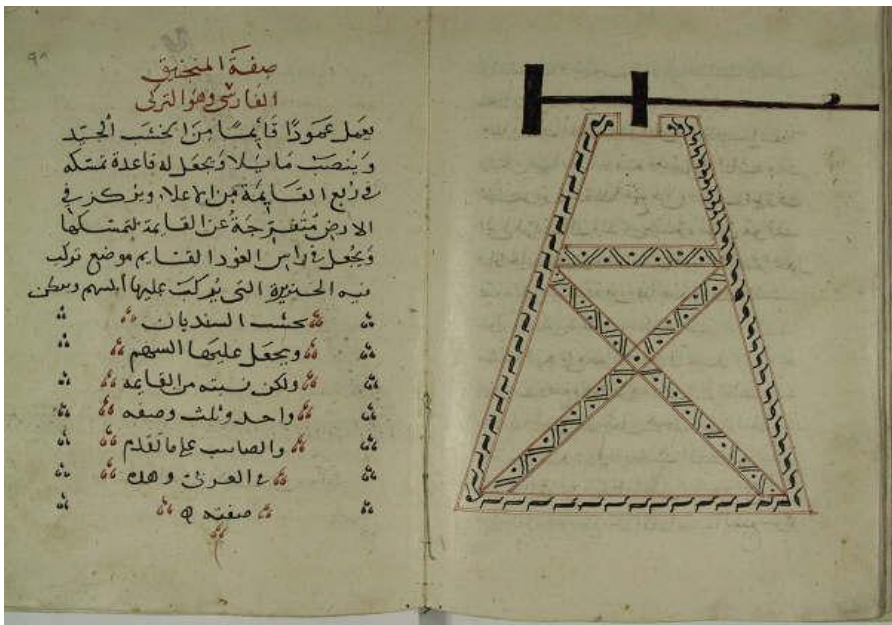
71b-72a

79b-80a

81b-82a

86b-87a

تحتها باب جديد يترقى الواحدة مشبهة فيه والاخرى
 في الباب يكون يفتح يقع المشهور وتعلق الطبع فاذا التقى
 حامل يحصل الوتره فقله والسيف بيد اليمنى يلوم به
 يمشا وتلا فاذا اجتمع له انكشافه من جسمه صم المتناج
 بيده اليسرى ويكون السهم في محله فتخرج من الطائفه الى
 المحصر فيرده وذكر هذا الشيخ ابو الحسن المتناج واليه
 انه عمله بيده وهذه الصورة

عندما لا يح
 ذكره

ذكره في التراس وفيه اقسام كل من كلف عنه رداً التراس
ذكر الذروع واختلافها
 والاسلحة اتخذها وعينها واسماها العربيه
 عنها والخراشيم وما انضم اليها وتفرع
 معها وصنعتها التي تقع الثنايب من الاثر فيها
 الذروع جنسه المقاتل وجنسه عند المباشرة
 للنجار والمخاضل وكان منه شقار المناصل
 وخامسته من نسجه التولج والرافعة
 عنه شر السلاج في وقت الكفاح وبها يتقوى
 النفس على ملقات الاقتران وتطير من وضول
 شعبة السيوف التي صده في جن المنازله وسناه
 الخجان وتسمى ما اظهر من اتاه الله الشؤفة
 لعلها والآن له الحد بدلدها وليجها
 الشرا ودعليه السلام فاني منها حنفة نافعة
 حد الاسنة والسيوف والبهام وما ايدع ما

97b-98a

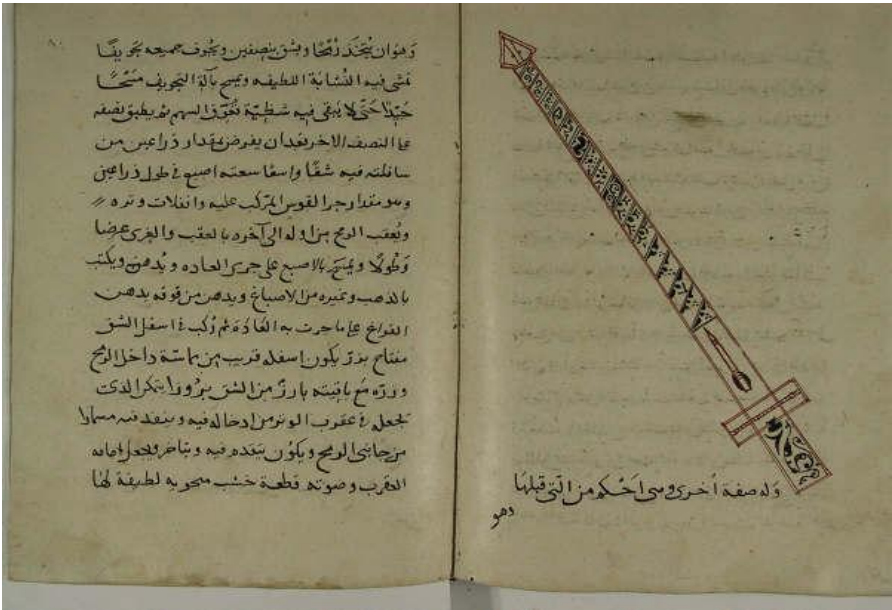
الطبيعة من الشرا لمتفتح امام الصلابة التي في انبوبه
 الرمح وتترك على عاليه الرمح سنانا حراً تجويفاً يخرج
 السهم منه اذا اتى اليه فاذا وام الفارس الى الرمح
 اصابه القوس خرج زوا لفضل باصبعه من العتوب
 فانخفضت العتوب الى سفلى بجو الوتره وانقلب
 الوتره فارتفعت بان دفاعه الصلابة في جوف
 الرمح فارتفعت السهم خرج بهر السنان بقوته
 وهذه تدعى بنى العقول في الرماح اليونانية يترده
 لغاويه واسترواح وينفذ كثراته منها شفا
 تقلوب المرتاضين وجلاء لصد القوس
 الممايرين
 والله اعلم

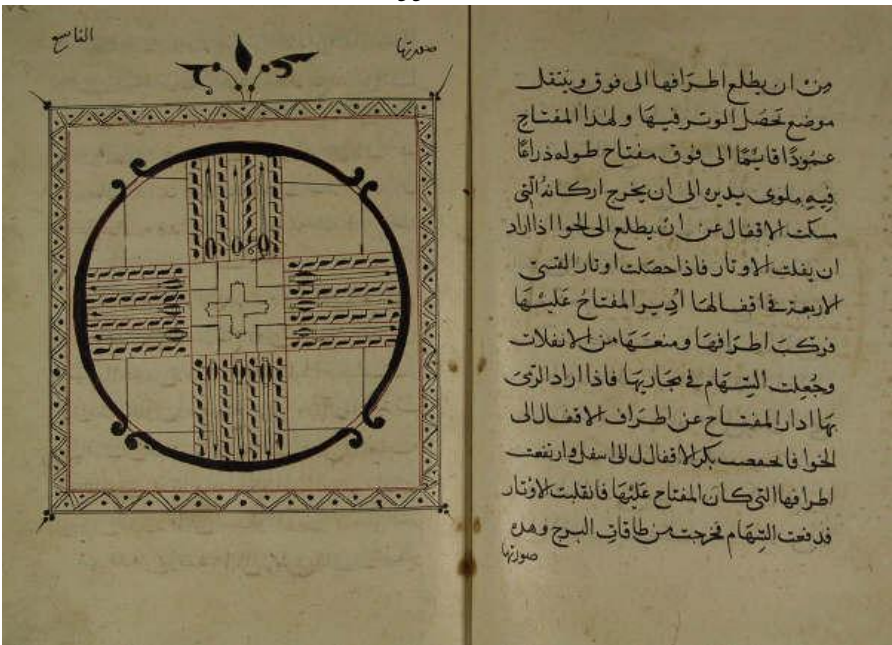
ذكره في التراس وفيه اقسام كل من كلف عنه رداً التراس
ذكر الذروع واختلافها
 والاسلحة اتخذها وعينها واسماها العربيه
 عنها والخراشيم وما انضم اليها وتفرع
 معها وصنعتها التي تقع الثنايب من الاثر فيها
 الذروع جنسه المقاتل وجنسه عند المباشرة
 للنجار والمخاضل وكان منه شقار المناصل
 وخامسته من نسجه التولج والرافعة
 عنه شر السلاج في وقت الكفاح وبها يتقوى
 النفس على ملقات الاقتران وتطير من وضول
 شعبة السيوف التي صده في جن المنازله وسناه
 الخجان وتسمى ما اظهر من اتاه الله الشؤفة
 لعلها والآن له الحد بدلدها وليجها
 الشرا ودعليه السلام فاني منها حنفة نافعة
 حد الاسنة والسيوف والبهام وما ايدع ما

ذكره في التراس

98b-99a

99b-100a

101b-102a